

OPERACIJA FROJD

ARETÉ
IZDAVAČKA KUĆA

Naslov originala

SAVING FREUD

THE RESCUERS WHO BROUGHT HIM TO FREEDOM

Andrew Nagorski

Edicija Preobražaj

Za izdavača

Nina Gugleta

Glavna i odgovorna urednica

Nina Gugleta

Urednica

Ana Šakan

Prevod

Sava Bulajić

Lektura

Jelena Janković

Korektura

Aleksandra Dunderski

Dizajn korica

Monika Lang

Štamparija

Skripta Internacional, Beograd

Tiraž

1000 primeraka

Izdavač

Areté, Beograd, 2026

Copyright © 2022 by Andrew Nagorski

Prava za srpsko izdanje © Arete 2026

Sva prava zadržana.

Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti

niti reprodukovati u bilo kom obliku

bez pismene saglasnosti izdavača.

OPERACIJA FROJD

SPASIOCI KOJI SU GA DOVELI DO SLOBODE

Endru Nagorski

prevod sa engleskog
Sava Bulajić

www.arete.rs

Neoboriv je zakon istorije da ona upravo savremenicima uskraćuje da već u prvim počecima shvate velike pokrete koji određuju njihovu epohu.

Štefan Cvajg *Jučerašnji svet*¹

¹ Štefan Cvajg, *Jučerašnji svet*, Matica srpska, Novi Sad, 1952.

SADRŽAJ

1. „UMRETI U SLOBODI” 9
2. „LABORATORIJA APOKALIPSE” 19
3. „KELT IZ VELSА!” 45
4. „DUGA POLARNA NOĆ” 73
5. „VESTALKA” 97
6. „SVETSKI ČOVEK” 121
7. „BEZ IKAKVE SRAMEŽLJIVOSTI” 143
8. „ŽESTOKI BOL” 161
9. „POLITIČKO SLEPILO” 177
10. „AUSTRIJSKA ČELIJA” 201
11. „OPERACIJA FROJD” 225
12. „TA ENGLESKA” 253

POGOVOR 275

„UMRETI U SLOBODI”

Dana 15. marta 1938. godine, tri dana nakon što su nemačke trupe ušle u Austriju, oko 250.000 ljudi pozdravilo je Adolfa Hitlera kada se pojavio na balkonu Hofburga, bečke carske palate, da objavi ukidanje nezavisne austrijske države.

„Najstarija istočna provincija nemačke nacije od sada će biti najmlađi bedem nemačkog naroda”, izjavio je Hitler. Anšlus, njegov često proklamovani san, da rođenu zemlju pripoji Trećem rajhu, sada je postao stvarnost; a prisutna masa bila je ekstatična od sreće. Od trenutka kada su Hitlerove trupe prešle granicu, većina Austrijanaca reagovala je sličnim izljevima oduševljenja.

Ali ne svi. Došljaci su pokrenuli masovna hapšenja svih koje je Gestapo označio kao antinaciste, dok su istovremeno izazvali talas antisemitskog nasilja. Jevreje su tukli i ubijali, njihove radnje pljačkali, a desetine su izvršile samoubistvo. Prema nemačkom dramaturgu Karlu Cukmajeru, koji je tada bio u Beču, „grad se pretvorio u noćnu moru sa slika Hijeronima Boša... Beč je bio zapljusnut bujicom zavisti, ljubomore, gorčine, slepe, zloćudne žudnje za osvetom... Bio je to veštičji sabat rulje. Sahranjeno je sve što čini ljudsko dostojanstvo.”

Smešten u svojoj dugogodišnjoj rezidenciji i kancelariji na adresi Bergase br. 19, Sigmund Frojd sačinio je kratku dnevničku belešku pod nazivom „Finis Austriae” („Kraj Austrije”) čim je počela nemačka okupacija. Osnivač psihoanalize živeo je u austrijskoj prestonici gotovo ceo svoj život – osim prve četiri godine – a sada, dok se približavao svom osamdeset drugom rođendanu, našao se usred košmara. Kao Jevrej, bio je u neposrednoj opasnosti; kao neospornog predvodnika onoga što je većina nacističkih zvaničnika osuđivala kao „jevrejsku

pseudonauku”, nije bilo teško naslutiti šta ga čeka od novih gospodara.

Frojd je bio neposredna meta. Istog dana kada je Hitler održao govor u blizini, nacistički nasilnici upali su i u Frojddov stan i u Međunarodno psihoanalitičko izdavaštvo, izdavačku kuću koja je publikovala Frojdova i dela njegovih kolega, a koja se nalazila nešto dalje u Bergase br. 7. U stanu, Frojdova supruga Marta uspela je da zbuni „posetioce” igrajući ulogu ljubazne domaćice. Izvukla je gotovinu koju je imala pri ruci i pitala: „Zar se gospoda neće poslužiti?” Ana, njihova najmlađa ćerka, odvela je „goste” u drugu sobu gde je iz sefa uzela 6.000 šilinga (oko 840 dolara), ponudivši im i taj iznos. Tada se iznenada pojavio Sigmund Frojd i razjareno pogledao uljeze bez ijedne reči. Očigledno zastrašeni, oslovili su ga sa „Herr Professor” i izašli iz stana sa svojim plenom i najavom da će se vratiti drugi put. Nakon što su otišli, Frojd je upitao koliko su novca uzeli. Bez mnogo uzbune, podrugljivo je primetio: „Nikada nisam uzeo toliko za jednu seansu.”

Nije bilo ničeg zabavnog ni u drami koja se odvijala u izdavačkoj kući, kuda je Martin, Frojddov najstariji sin, otišao da uništi dokumenta koja bi nacisti mogli da iskoriste protiv njegovog oca. Kada je desetak „održanih” nasilnika upalo u prostorije, kako se Martin sećao, prislonili su puške na njegov stomak i držali ga zarobljenim nekoliko sati. Jedan od njih je teatralno izvukao pištolj i viknuo: „Zašto ga ne upucamo i završimo s njim? Treba da ga streljamo na licu mesta.”

Tokom tog haotičnog prvog dana, osvajači su delovali zbušnjeno u vezi sa svojim zadacima i bilo je nejasno ko je kome naređivao. Martin je uspeo da nekoliko kompromitujućih dokumenata baci u toalet pravdajući se stomačnim tegobama. Do večeri su se nacisti povukli, uz ponovnu najavu da će kasnije uslediti potpuna istraga.

Kada se Martin vratio u stan, zatekao je turobnu atmosferu. Ana je bila posebno obeshrabrena. „Zar ne bi bilo bolje

da svi počinimo samoubistvo?”, upitala je oca. Frojdiv oštar odgovor pokazao je da ne namerava da razmišlja o tome. „Zašto? Samo zato što bi oni to želeli?“, pitao je.

Ali njegova neizvesna situacija postavljala je glasna pitanja: Zašto je Frojd dopustio da bude zatočenik ove krajnje opasne situacije? Zašto nije napustio Beč ranije, kada je to bilo relativno lako? I zašto, čak i nakon što su nacistički napadači napustili njegov dom 15. marta, uz obećanje da će se uskoro vratiti, Frojd još nije hteo da deluje? Čim je Martin pušten, odmah je otišao kući da obiđe roditelje. „Uprkos ovom teškom iskušenju, mislim da otac još uvek nije razmišljao o napuštanju Austrije“, napisao je Martin. Umesto toga, nadao se da će „prebroditi oluju“, sa očekivanjem da se „normalni ritam vrati i poštenim ljudima omogućiti da nastave svoje živote bez straha.“

Ironija je bila u tome što bi trebalo da je Frojd bio posebno kvalifikovan da razume mračne sile koje su usmeravale njegov svet ka masovnim ubistvima i uništenju. U svom čuvenom eseju iz 1930. „Nelagodnost u kulturi“², raspravljao je o ljudskoj „svirepoj agresiji“, koja se „ispolji spontano, te razobličiti čoveka kao divlju zver, koja ne zna da šteti sopstvenu vrstu“. Posebno je istakao koliko puta su Jevreji „učinili uslugu“ drugima služeći kao objekat takvih primitivnih impulsa.

Tokom života koji je obuhvatao poslednje decenije Austrougarske, Prvi svetski rat i međuratni period, Frojd je bio svestan da u političkim previranjima postoji i antisemitizam, koji je, doduše pritajen, ipak bio obeležje njegovog neposrednog okruženja. S jedne strane, znao je da ovo stvara zapaljivu mešavinu koja može da eksplodira u bilo kom trenutku, ugrožavajući njega i njegovu porodicu. S druge strane, živio je u poricanju. Borio se sa kancerom vilice, koji se razvio zbog njegove dugogodišnje zavisnosti od pušenja cigara, i bio itekako svestan da mu vreme ističe, što ga je podsticalo da se očajnički

2 Sigmund Frojd, *Nelagodnost u kulturi*, Rad, Beograd, 1988.

nada da će preostalo vreme provesti u relativnom miru, bez potrebe za emigracijom.

Ipak, postojalo je nešto više od kombinacije starosti i bolesti što ga je kočilo. Frojd je osećao duboku privrženost Beču koji je vekovima bio glavni centar kulturnog – i jevrejskog – života u Evropi. Njegova živahna jevrejska zajednica uključivala je kompozitore poput Gustava Malera i Arnolda Šenberga, pisce kao što su Štefan Cvajg, Franc Verfel i Jozef Rot, zajedno sa fizičarima, lekarima i, naravno, mnogim vodećim psiholozima tog doba. Frojd je poznao ili je barem upoznao većinu njih.

Središte Frojdovog univerzuma bilo je u Bergase br. 19, gde je sa Martom podizao šestoro dece. Tu je i primao pacijente, pisao svoje eseje i knjige, a sredom uveče se sastajao sa članovima Bečkog psihoanalitičkog društva. Imao je svoje rituale poput večernjih šetnji kroz Ringštrase i posete čuvenim bečkim kafeima, gde je pušio cigare i čitao novine. Ukratko, bio je revolucionarni mislilac koji je takođe sledio nemačku izreku „Ordnung muss sein”, što otprilike znači „Red se mora znati”. U Trećem rajhu, te reči će dobiti mnogo zlokobnije značenje, ali u predratnom Beču mogle su da koegzistiraju sa uglavnom tolerantnim društvenim normama; i Frojdovom nemilosrdnom analizom nekadašnjih tabu tema.

Beč je takođe bio pozornica na kojoj se Frojd transformisao iz samoproklamovanog autsajdera, kojeg je medicinska elita često prezirala, u priznatog praktičara svoje nove nauke. Bio je kralj u svojoj oblasti, privlačeći sledbenike i pacijente iz čitave Evrope i Amerike. Već 1920-ih je postao najpoznatiji stanovnik Beča, a njegovo prisustvo bilo kom društvenom događaju odmah je privlačilo pažnju.

Džon Ganter, strani dopisnik *Čikago dejli njuza* i kasnije autor knjige *Inside Europe (Evropa iznutra)* i niza drugih popularnih istorijskih dela, napisao je roman o Beču pod nazivom *The Lost City (Izgubljeni grad)*. Labavo zasnovana na

njegovim iskustvima u austrijskoj prestonici ranih tridesetih, knjiga sadrži i opis diplomatske zabave koju je organizovala poljska ambasada, a na kojoj se pojavio Frojd. Tu se vidi Frojdov već mitski status.

Gost ugleda zvezdu i sa uzdahom kaže: „Ah, sada već imamo pravu retkost. Ulazi Frojd!” Ganter zatim piše:

I zaista, ni manje ni više nego dr Sigmund Frojd, sa svojim blistavim ljubičastim očima, grubo isklesanom bradom i notom napete, čak i razdražene superiornosti, svečano je prilazio domaćinu i domaćici. Prostorijom je zavladała tišina dok se kretao kao čamac kroz trsku; gosti su se nagurali da ga posmatraju, ali su bili odgurnuti snagom njegovog sporog, veličanstvenog prolaženja. „Frojd!” šaputali su ljudi. Čitav skup je utihnuo od strahopoštovanja.

Takva slava mogla je za Frojda da znači propast ili spasenje. Kada se Anšlus završio, nacistički gospodari mogli su da pokažu da nijedan Jevrejin, ma koliko istaknut bio, nije siguran od njihovog gneva. Ili su mogli da odluče da bi, u ovoj ranoj fazi Hitlerovih trijumfa, bilo bolje dopustiti Frojdu da izađe iz zamke koju je u velikoj meri sam sebi postavio. Međutim, kada su preuzeli vlast, oni zapravo nisu doneli čvrstu odluku o tome šta da rade sa Frojdom. Njegova sudbina još uvek je bila u igri, i biće potrebni zajednički naponi *ad hoc* spasilačkog tima da se organizuje njegov beg iz Beča.

Ti spasitelji bili su neverovatan skup živopisnih ličnosti različitih biografija i nacionalnosti. Ono što ih je povezivalo bila je njihova odanost Frojdu i njegovim teorijama, a u napetoj završnici, odlučnost da prevaziđu Frojdovo uporno oklevanje da napusti Beč. Napokon, kada se konačno povinovao neophodnosti da to uradi, preuzeli su težak zadatak ubeđivanja nacističkih vlasti da ga puste. A u vreme kada je jevrejskim emigrantima postajalo sve teže da pronađu zemlju koja će

ih prihvatiti, dobili su i zadatak da ubede britansku vladu da primi Frojda i njegovu veliku pratnju, ukupno šesnaest ljudi, koje su činili članovi porodice, rođaci i njegov lekar. To je bila složena operacija, ne samo bez garancije uspeha, već i bez ikakve mogućnosti uspeha da spasilački tim nije bio dorastao zadatku.

Glavni članovi tog tima bili su:

Ernest Džouns, velški lekar koji je upoznao Frojda 1908. godine i naučio nemački kako bi proučavao njegova dela. Džouns je postao njegov najrevnosniji učenik na engleskom govornom području. Bio je predsednik Britanskog psihoanalitičkog društva i Međunarodne psihoanalitičke asocijacije, koji su propagirali Frojdove ideje. Igrao je ključnu ulogu u nagovaranju Frojda da napusti Beč i ubeđivanju britanske vlade da mu dozvoli ulazak zajedno sa pratnjom.

Ana Frojd je imala petoro starije braće i sestara, ali je razvila najbliži lični i profesionalni odnos sa ocem, posvećujući se njegovoj nezi do kraja života. Većinu tog vremena bila je u onom što je nazivala „dragocenom vezom” sa Doroti Tifanijom Berlingem, američkom unukom Čarlsa Tifanija, osnivača *Tiffany & Co.* Ana je postala vodeća dečja psihoanalitičarka, koristeći očeve teorije u lečenju svojih mladih pacijenata.

Vilijam Bulit, američki ambasador u Francuskoj i ranije u Sovjetskom Savezu, bio je Frojdom pacijent 1926, dok mu se brak raspadao, i kada je možda razmišljao o samoubistvu. Seanse sa Frojdom nisu spasile njegov brak, ali su mu pomogle sa depresijom i dovele do neočekivane saradnje između njih dvojice na pisanju biografije državnika kojeg su obojica prezirali – predsednika Vudroa Vilsona.

Mari Bonaparta bila je predstavica evropskog visokog društva. Bila je praunuka Napoleonovog brata i udata za princa Đorđa od Grčke i Danske. Iako je imala dugogodišnju aferu sa francuskim premijerom Aristidom Brijanom. Podvrgla se analizi kod Frojda 1925, kako bi prevazišla svoju „frigidnost”

i ubrzo postala samozvana psihoanalitičarka. Kao i Džons i Bulit, Bonaparta je bila hrišćanka.

Maks Šur, specijalista interne medicine, još u studentskim danima bio je fasciniran Frojdom i sam je prošao kroz psihoanalizu. Tokom boravka u Beču, Mari Bonaparta bila je jedna od njegovih pacijentkinja. Intrigirana ovim „psihoanalitički orijentisanim internistom”, Bonaparta ga je upoznala sa Frojdom, koji ga je 1929. uzeo za svog ličnog lekara. Šur, koji je kao i Frojd bio Jevrejin, bio je daleko uznemireniji dolazećom nacističkom pretnjom nego njegov pacijent. Iako je obezbedio da njegova porodica emigrira u SAD, ostao je u Austriji kako bi brinuo o Frojdu sve do njegovog odlaska – a zatim se pobrinuo da ima odgovarajuću negu i u Londonu.

Anton Zauervald je član Frojdovog spasilačkog tima koji je došao sa potpuno neočekivanog mesta. Niko nije mogao da predvidi da će nacistički birokrata, kojem je dodeljen zadatak da nadgleda iznudu Frojdove imovine, odigrati ključnu ulogu u poslednjem poglavlju njegovog života u Beču. Ali upravo to se dogodilo.

Čuveni starac iz Beča morao je da se osloni na sve ove ljude – zajedno sa onima koji su im pomagali – kako bi omogućio da poslednjih petnaest meseci svog života provede u Londonu, ispunivši svoju želju da „umre u slobodi”.

Tokom osamdesetih i devedesetih, bio sam šef *Njuzvikovog* dopisništva u Moskvi, Rimu, Bonu, Berlinu i Varšavi, tako da sam često boravio u Beču. Prvi put sam posetio grad kao tinejdžer, i sa zadovoljstvom mu se iznova vraćao. To mesto natopljeno istorijom, veličanstvenom umetnošću, arhitekturom, muzikom i književnošću i danas pruža mnoge perspektive i zadovoljstva kao u Frojdovo vreme. Možete da doživite njegove redovne šetnje po Ringštrase, velikom polukružnom